

Upodobnienie postępowe w j. polskim

Eugeniusz Cyran
KUL Lublin

We współczesnej polszczyźnie, *Upodobnienie postępowe* pod względem dźwięczności dotyczy dwóch spółgłosek trących (frykatyw), tj. [v] i [ʒ]. Historycznie, pochodzą one od sonornych /w/ oraz /r^j/ (zmiękczonego /r/). Obecnie, dźwięczność tych spółgłosek ([v], [ʒ]) lub ich bezdźwięczność ([f], [ʃ]) zależy od kontekstu (1).

(1)

	<i>Pierwotne</i>		<i>Późniejsze</i>		<i>Współczesny polski</i>	<i>Dystrybucja kontekstowa</i>			
						<i>i.</i>	<i>ii.</i>	<i>iii.</i>	<i>iv.</i>
a.	w	→	v	↙	v	D_	_D	#_	V_V
				↘	f	(T_)	_T	_#	
b.	r ^j	→	r̥ ¹	↙	ʒ	D_	_D	#_	V_V
				↘	ʃ	(T_)	_T	_#	

D = spółgłoska dźwięczna, T = spółgłoska bezdźwięczna, V = samogłoska, # = granica słowa

Dane

(2)

a.	<i>D_v</i>		<i>T_f</i>
	<i>dwa</i> [dva] ‘two’		<i>twarz</i> [tfaʃ] ‘face’
	<i>gwiazda</i> [gv ^j azda] ‘star’		<i>kwiat</i> [kf ^j at] ‘flower’
	<i>gwar</i> [gvar] ‘hubbub’		<i>kwas</i> [kfas] ‘acid’
	<i>zwać</i> [zvɑt͡ɕ] ‘call’		<i>swatka</i> [sfatka] ‘matchmaker’
	<i>żwawy</i> [ʒvavi] ‘brisk’		<i>szwaczka</i> [ʃfatʃka] ‘tailor’
b.	<i>T_f</i>	<i>f_#</i>	<i>V_vV</i>
	<i>marchwi</i> [marxf ^j i]	<i>marchew</i> [marxɛf]	<i>marchewek</i> ‘carrot, gen./nom./dim.gen.pl.’ [marxɛvɛk]
	<i>cerkwi</i> [tsɛrkf ^j i]	<i>cerkiew</i> [tsɛrɕɛf]	<i>cerkiewek</i> ‘Orthodox church, gen./nom./dim.gen.pl.’ [tsɛrɕɛvɛk]
	<i>listwa</i> [lʲistf ^j a]	<i>listw</i> [lʲistf]	<i>listewek</i> ‘board, nom./gen.pl./dim.gen.pl.’ [lʲistɛvɛk]

¹ Ten dźwięk jest opisywany jako miękkie [f] na wcześniejszych etapach rozwoju j. polskiego, które przeszło w dyftongalne [r²], a następnie w [ʒ] (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński and Urbańczyk 1955: 148).

(3)

a. *D*₃

grzywa [gʒɨva] ‘mane’
drze [dʒɛ] ‘he/she tears’
grze [gʒɛ] ‘game, dat.’

*T*_f

krzywa [kʃɨva] ‘uneven, fem.’
trze [tʃɛ] ‘he/she rubs’
krze [kʃɛ] ‘ice floe, dat.’

b. *V*_r*V*

para [para] ‘couple’
wiara [v^lara] ‘belief’
stary [stari] ‘old’

*V*₃*V*

parze [paʒɛ] ‘couple, dat.’
wierze [v^lɛʒɛ] ‘belief, dat.’
starzy [staʒɨ] ‘old, pl.’

c. *T*_f

wytrzeć [vitʃɛt͡ɕ] ‘wipe’
wyprzeć [vipʃɛt͡ɕ] ‘force out’

*V*_r*V*

wycierać [vit͡ɕɛrat͡ɕ] ‘wipe, imperf.’
wypierać [vip^lɛrat͡ɕ] ‘force out, imperf.’

d. *D*₃

wydrzeć [vidʒɛt͡ɕ] ‘tear out’
wywrzeć [vivʒɛt͡ɕ] ‘exert’

*V*_r*V*

wydzierać [vid͡ʒɛrat͡ɕ] ‘tear out, imperf.’
wywierać [viv^lɛrat͡ɕ] ‘exert, imperf.’

e. *T*_f

kutrze [kutʃɛ] ‘cutter, loc.’
futrze [futʃɛ] ‘fur coat, dat.’

*T*_r

kutrem [kutɕɛm] ‘cutter, instr.’
futro [futɕɔ] ‘fur coat’

f. *D*₃

dobrzy [dɔbʒɨ] ‘good, pl.’
wiadrze [v^ladʒɛ] ‘bucket, dat.’

*D*_r

dobry [dɔbɕɨ] ‘good, sg.’
wiadro [v^ladɕɔ] ‘bucket, nom.’

Typowym argumentem przemawiającym za koniecznością traktowania upodobnienia postępowego jako synchronicznie aktywnego procesu fonologicznego jest dystrybucja i obecność alternacji [v~f] oraz [r~ʒ/ʃ] (porównaj Benni 1932 vs. Nitsch 1932).

Podstawowy problem dla fonologów: dlaczego w tych przypadkach występuje postępowe a nie wsteczne upodobnienie pod względem dźwięczności.² Innym problemem jest brak takiego upodobnienia na granicy słów, np. *lot wysoki* [lod vɨsok^li] a nie *[lot fɨsok^li]

Dodatkowym problemem jest: istnienie form dialektalnych w których ani postępowe ani wsteczne upodobnienie dźwięczności nie występuje.

(4)

twój [tvuj] ‘your’
kwiat [kv^lat] ‘flower’
krwi [krv^li] ‘blood, gen.’
marchwi [marxv^li] ‘carrot, gen.’

zamiast

twój [tfuj] ‘your’
kwiat [kʃ^lat] ‘flower’
krwi [krʃ^li] ‘blood, gen.’
marchwi [marxʃ^li] ‘carrot, gen.’

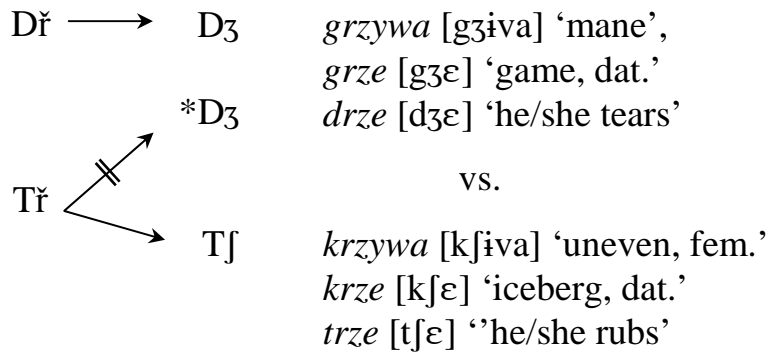
² Stieber (1946a) „Dlaczego mówimy *wszy kszzywe kszaki*, a nie *dży gżywe gżaki*?”, Stieber (1946b) „Skąd się wzięła wymowa *tfoja śfieca*?”.

Wyjaśnienie funkcjonalne: (Stieber 1946a,b)

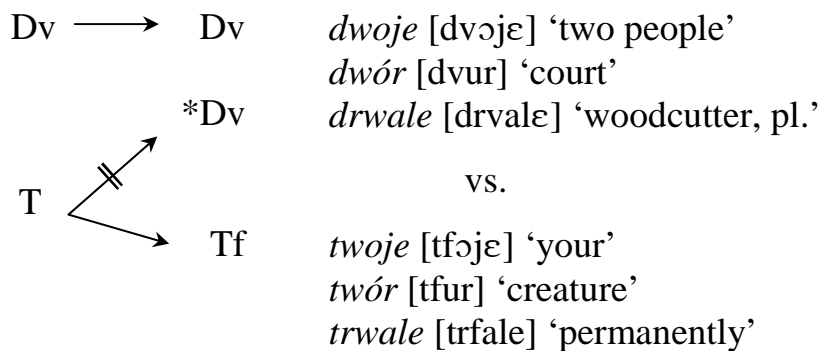
W czasie gdy zaszła zmiana $Tv \rightarrow Tf$ oraz $Tř \rightarrow Tf$, w tym kontekście w j. polskim nie występowało rozróżnienie fonemiczne v/f oraz $ř/z$, dlatego efekt postępowego ubezdźwięcznienia 'nie jest znaczeniotwórczy', a więc strukturalnie mniej kłopotliwy. Natomiast, upodobnienie wsteczne doprowadziłoby w wielu przypadkach do powstania **homofonii**.

(5)

a.

b.

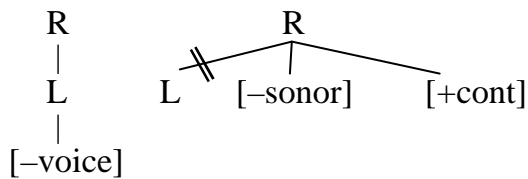
Mimo zaistnienia na dość różnych etapach rozwoju j. polskiego ($Tř \rightarrow Tṛ̌$ w XVIw., a następnie $ř \rightarrow ʒ$, $ṛ̌ \rightarrow ʃ$ na przełomie XVII/XVIIIw. (Stieber 1946a), podczas gdy $Tv \rightarrow Tf$ już w XIIw. (Stieber 1946b) to samo wyjaśnienie strukturalne/funkcjonalne: w czasie ubezdźwięcznienia $Tv \rightarrow Tf$ oraz $Tř \rightarrow Tṛ̌$ rozróżnienia v/f jak i $ř/ṛ̌$ nie były znaczeniotwórcze.

Cel: wykazać, że nie było w ogóle kwestii funkcjonalności upodobnienia postępowego

Współczesne generatywne, derywacyjne i nie-derywacyjne założenia

- [v] ~ [f] jest to alternacja dźwięczności wśród spółgłosek właściwych ([–sonorna])
- Ubezdźwięcznienie jest procesem fonologicznym (manipulacja cechy [\pm dźwięczność])
- Upodobnienie postępowe musi być opisane fonologicznie
- Frykcyjność = Obstruentyczność (spółgłoska właściwa)
- Sonorno-podobne zachowanie fryktyw (które są obstruentami) wymaga postulowania reguł obstruentyzacyjnych
 $/w/ \rightarrow /v/$ $/r^j/ \rightarrow /ʒ/$
- Powstałe fryktywy są 'Laryngalnie niesamodzielne' i podlegają narzuceniu wartości laryngalnych w kontekście T_-
przed obstruentyzacją: (Bethin 1992, Mascaró 1987, Gussmann 2007)
po obstruentyzacji: (Rubach 1996, Gussmann 1992)

(6) *Odcięcie postępowe / Progressive Delinking* (Rubach 1996)

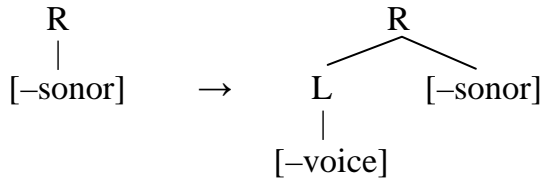

3 formy gdzie pierwszy obstr. [+dźwięczny]:
 wieś ~ wsi
 wesz ~ wszy
 dech ~ tchu
 z upodobnieniem wstecznym

(6) i (7) pozostawiają [tvuj], [kv^hat], [krv^hi]
 bez wyjaśnienia

(8) też nie pomaga w zrozumieniu tych form,
 nie ma ani postępowego ani wstecznego
 upodobnienia

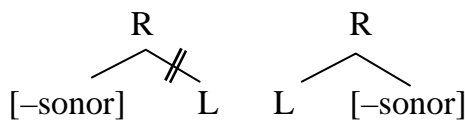
(7) *Voice Default*

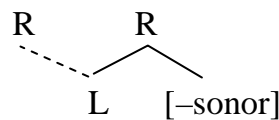
L = węzeł laryngalny/laryngeal node, R = węzeł rdzenny/root node

(8) Upodobnienie wsteczne musi być uszeregowane później
 w derywacji niż upodobnienie postępowe

a. *Odcięcie wsteczne / Obstruent Delinking*

b. *Przesunięcie węzła laryngalnego/Spread*

Założenia Teorii Elementów Theory (np. Standard Government Phonology)

- Prywatyność – (brak specyfikacji nienaznaczonych segmentów, które podlegają bezpośredniej interpretacji) – [-sonorna] → [-dźwięczna] w obstruentach
- Sonorne nie posiadają specyfikacji laryngalnej – (dźwięczność spontaniczna)
- Realizm Laryngalny – j. polski jest językiem dźwięcznościowym, w którym obstruenty dźwięczne posiadają {L} (low tone), a bezdźwięczne są niespecyfikowane.
- Sporo założeń dzielających poglądy derywacyjne:
 - [v] ~ [f] jest to alternacja dźwięczności wśród spółgłosek właściwych {U,h,L} → {U,h}
 - U=labialność, h=szum/frykcja, L=dźwięczność
 - Ubezdzwięczenie jest procesem fonologicznym
 - Upodobnienie postępowe musi być opisane fonologicznie
 - Frykcja = Obstruentyczność (spółgłoska właściwa)

Reprezentacja [r~ʒ/f]

/r/={A}, /r^h/={A,I}, /ʒ/={A,I,h,L}, /f/={A,I,h}
 A=koronalność, I=palatalność

- (9) Gussmann (2007). Analiza w Standardowym GP (prywatność i niederywacyjność). Przypomina analizy Bethin (1992) i Mascaró (1987). Ale zarówno prywatność jak i niederywacyjność doznały tu uszczerbku?

a. reprezentacja leksykalna
CS z Lar Control

C	V	S ³	V	C	V
t ^o	⇒	U	u	j	

Lar Control

C	V	S	-	V
k ^o	⇒	r		ε

<PR1>

Lar Control

b. obstruentyzacja-v jak...?
wymiana MP r→ʒ <PR1>
CC z Lar Control

C	V	C	V	C	V
t ^o	⇒	v ^o	u	j	

{U,h,L}

Lar Control

C	V	C	-	V
k ^o	⇒	ʒ ^o		ε

{A,I,h,L}

Lar Control

c. dostosowanie tonu do
segmentu dominującego
CC z Lar Control

C	V	C	V	C	V
t ^o	⇒	v ^o	u	j	

{U,h}

Lar Control

C	V	C	-	V
k ^o	⇒	ʒ ^o		ε

{A,I,h}

Lar Control

d. forma fonetyczna

[tfuj]

[kʃε]

“Since sonorants are not specified for voicing (tone), it can only be the preceding obstruent or the dominant segment whose tone specification, if any, controls the laryngeal tier of the sequence. Once the sonorant is replaced by a fricative, this fricative must adjust its tone to that of the dominant segment: if the dominant segment is unspecified for tone, then the sonorant-turned-fricative loses the specification that the replacement operation introduced” (Gussmann 2007: 310).

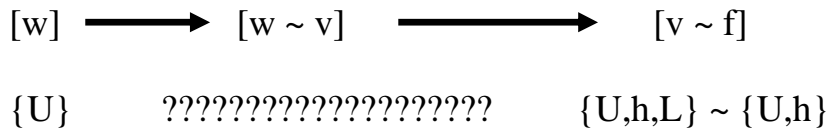
“Fundamentally the same reasoning applies to the labio-dental fricatives, ... Once it is obstruentized, it has to adjust its tonal specification to that of the dominant consonant ...” (Gussmann 2007: 310)

Wszystkie intuicje są właściwe, ale...

- skoro sonorne nie mają specyfikacji laryngalnej, to nie ma czego laryngalnie domino- wać / kontrolować / nadzorować
- poprzedzająca spółgłoska właściwa jest bezdźwięczna, tj. sama też nie ma specyfikacji laryngalnej. Więc jak może wykazywać fonologiczną aktywność? tj. lar control
- co powoduje obstruentyzację z {U} do {U.h.L}? Czy jest to możliwy proces w GP? Dodanie elementów na to by wskazywało...

³ Symbol ‘S’ oznacza sonorną spółgłoskę.

(12)	A	B	C	D	E	
	<i>Dialectal</i>	<i>Standard</i>	<i>Standard</i>	<i>Standard</i>	<i>Standard</i>	
	<i>Ukrainian</i>	<i>Ukrainian</i>	<i>Slovak</i>	<i>Czech</i>	<i>Polish</i>	
	[wɔda]	[vɔda]	[vɔda]	[vɔda]	[vɔda]	‘water’
	[twij]	[tvij]	[tvɔj]	[tvu:j]	[tfuj]	‘your’
	[wpasty]	[wpasty]	[fpadnu:c]	[fpadnɔwt]	[fpaść]	‘fall in’
	[sliw]	[sliw]	[slɔw]	[slɔf]	[swuf]	‘word, gen.pl.’
	[ławka]	[ławka]	[la:wka]	[la:fka]	[wafka]	‘bench’

(13) Pierwszy krok w obstruentyzacji /1st step in the ‘obstruentization’ of /w/

Przesunięcie interpretacyjne – silniejsza artykulacja (frykcja/approximation) {U} w silnych pozycjach, prowadząca do czysto interpretacyjnej alternacji [v] ~ [w] (fonetyczna interpretacja {U} w różnych kontekstach)

(14) Drugi krok w obstruentyzacji /2nd step in the ‘obstruentization’ of /w/

Gramatyzacja / leksykalizacja / fonologizacja alternacji {U} w słabych pozycjach ale {U} w silnych pozycjach (powstaje fonologiczna alternacja [v] ~ [w] jako {U} ~ {U})

(15) Dwa systemy z fonetycznie obserwowalną alternacją [v] ~ [w]

System A		System B
{U} > [v]	w pozycjach silnych	→ { <u>U</u> } > [v]
{U} > [w]	w pozycjach słabych	= {U} > [w]

‘>’ fonetycznie interpretowane jako, ‘→’ zleksykalizowane na, ‘=’ takie samo

Literatura

- Benni, T., 1909 Upodobnienie spółgłosek pod względem dźwięczności [Voicing assimilation of consonants]. *Materyały i Prace Komisji Językowej* IV: 21-24.
- Benni, T., 1932 Upodobnienie spółgłosek pod względem dźwięczności [Voicing assimilation of consonants]. Jubilee notes. *Język Polski* XVII: 133-136.
- Bethin, Ch. 1992 *Polish syllables: the role of prosody in phonology and morphology*. Columbus, Ohio: Slavica.
- Cyran, E. 2013 *Polish voicing. Between phonology and phonetics*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Cyran, E., and M. Nilsson 1998 The Slavic [w > v] shift: A case for phonological strength. In E. Cyran (ed.), *Structure and Interpretation. Studies in Phonology*, 89-100. Lublin: Folium.
- Gussmann, E. 1992 Resyllabification and delinking: the case of Polish voicing. *Linguistic Inquiry* 23: 29-56.
- Gussmann, E. 2007 *The phonology of Polish*. Oxford: Oxford University Press.
- Harris, J. 1990 Segmental complexity and phonological government. *Phonology* 7 (2): 255-300.
- Harris, J. 1994 *English sound structure*. Oxford: Blackwell.
- Harris, J. 2009 Why final obstruent devoicing is weakening. In K. Nasukawa, and P. Backley (eds.), *Strength relations in phonology*, 9-45. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Klemensiewicz, Z., T. Lehr-Spławiński, and S. Urbańczyk 1955 *Gramatyka historyczna języka polskiego* [A historical grammar of Polish]. Warszawa: PWN.
- Mascaró, J. 1987 A reduction and spreading theory of voicing and other sound effects. UAB unpublished manuscript (Published 1995 in *Catalan Working Papers in Linguistics* 4 (2): 267-328).
- Nitsch, K. 1932 Upodobnienie spółgłosek pod względem dźwięczności [Voicing assimilation of consonants]. Jubilee notes. *Język Polski* XVII: 136-138.
- Rubach, J. 1996 Nonsyllabic analysis of voice assimilation in Polish. *Linguistic Inquiry* 27: 69-110.
- Stieber, Z. 1946a Dlaczego mówimy *wszy kszyste kszaki*, a nie *dzy gzywe gżaki*? [Why do we say *wszy kszyste kszaki* and not *dzy gzywe gżaki*?] *Język Polski* XXVI (3): 76-78.
- Stieber, Z. 1946b Skąd się wzięła wymowa *tfoja śfieca*? [Where did the pronunciation *tfoja śfieca* come from?] *Język Polski* XXVI (4): 107-109.

(16) *Obstruentyzacja jako postępujące wzmocnienie + fonologizacja*

	Etap	Reprezentacja	Interpretacja	Krok	Komentarz
‘Sonorant’	a.	{U}	[w]	1 st	-[w] we wszystkich pozycjach
	b.	{U}	[v] ~ [w]	2 nd	- alternacje interpretacyjne: > [v] w pozycjach silnych > [w] w pozycjach słabych
	c.	{ <u>U</u> } ~ {U}	[v] ~ [w]	3 rd	- alternacje fonologiczne: silne = wzmocnione { <u>U</u> } > [v] słabe = niewzm. {U} > [w]
	d.	{ <u>U</u> }	[v] ~ [f]	4 th	-wzm. we wsz. pozycjach -FOD interpretacje -utrata reguły osłabiającej i powstanie potencj... [w]
‘Obstruent’	e.	{U,h,L} ~ {U,h}	[v] ~ [f]		-marked obstruents have L -FOD phonological: (delaryngealization)

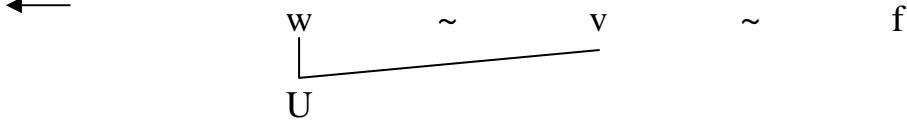
- *obstruentyzacja* jest rezultatem sekwencji kroków: przesunięć interpretacyjnych i fonologizacji tych przesunięć, a co za tym idzie przeniesienia alternacji fonetycznych na płaszczyznę komputacyjną (fonologiczną). Ergo: *obstruentyzacja* nie jest możliwym procesem czysto fonologicznym w danym systemie synchronicznym. Oznaczałoby to niewytłumaczalny przeskok z etapu (a) do (d).
- silna artykulacja {U} lub {U} jako [v] oznacza że segment ten będzie się zachowywał jak sonorant pod względem komputacji fonologicznej. Ale jego zdolności do spontanicznej dźwięczności będą bardzo ograniczone (Bernoulli!).
- Stąd, upodobnienie postępowe w przypadku sonornego [v] jest silniejsze niż w przypadku normalnych sonorantów [trawa, krowa], oraz możliwe jest ubezdźwięcznienie końcowe (por. [farań] Stieber 1946a: 77).
- **Upodobnienie postępowe nie wystąpiło z powodów strukturalnych / funkcjonalnych lecz czysto interpretacyjnych / fonetycznych.**
tvaŋ → tvaŋ → tfaŋ, křak → křak → křak
- Alternacje *marchwi/marchewek*, *futro/futrze* sprawiają, że nasze ‘frykatywy’ w tych pozycjach nadal mogą nie być spółgłoskami właściwymi.

(17) **Pętające usiłnienie**

a. brak /v, f/

b. przesunięcie interpretacyjne (brak /f/)

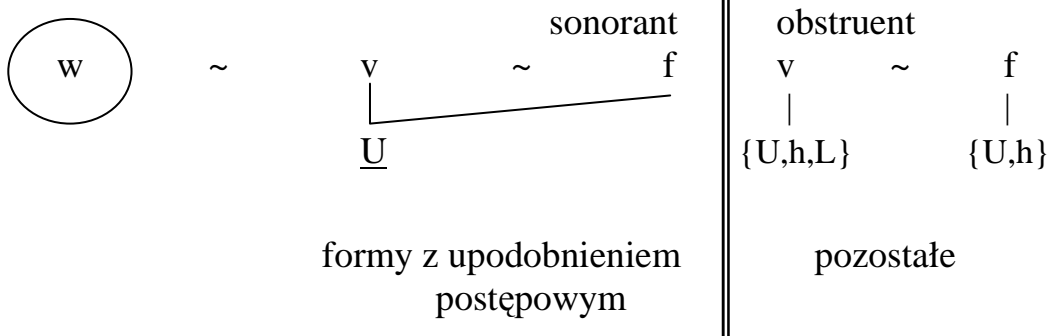
c. fonologizacja fonetycznej alternacji (brak /f/)

d. utrata reguły osłabiającej i przesunięcie interpretacyjne (brak /w/!!!)

(18) e. Współczesny język polski

- jako że fonologizacja zawsze odzwierciedla sytuację fonetyczną NIGDY nie było i nie mogło być sytuacji, w której można by się spodziewać upodobnienia wstecznego. Fonetyczna sytuacja była i jest Dv/Tf a nie *Tv, no, oprócz dialektów wielkopolskich.
- nie ma fonologicznego upodobnienia postępowego w polskim, jest upodobnienie czysto interpretacyjne.
- leksykalizacja (fonologizacja) form alternujących może się różnić od leksykalizacji form niealternujących, lub nie biorących udziału w tzw. upodobnieniu postępowym.
- Polski posiada prawdziwe obstruenty /v, f/ ale poza kontekstem T₋.
- rosyjskie inicjalne [v] jest nadal sonorne {U} dlatego nie udźwięcznia ot Vani
- **polskie /w/ zostało na nowo ‘zagospodarowane’: /t/ → [w]**